Original scientific paper

Hódi Sándor

KULTURÁLIS KÖLCSÖNHATÁSOK — LELKI SAJÁTOSSÁGOK

ELŐMUNKÁLATOK A VAJDASÁGI EMBER PSZICHÉS HABITUSÁNAK VIZSGÁLATÁHOZ

Etnikai és demográfiai sajátosságok

Egy nép vagy nemzetiségi csoport közérzetéről, lelki sajátosságairól, pszichológiai arculatáról nem beszélhetünk anélkül, hogy figyelembe ne vennénk annak életkörülményeit, szociális és gazdasági helyzetét, demográfiai jellemzőit, a népesség természetes szaporodásának mutatóit, mobilitását, társadalmi-strukturális rétegeződését, műveltségi szintjét stb. Vajdaság esetében mindezen felül szem előtt kell tartanunk ennek a területnek a több nemzetiségű jellegét is, hiszen tartományunk társadalmi-gazdasági fejlettségi szintje, történelme, politikai kialakulása, kultúrája a legszorosabban összefügg azzal, hogy itt régtől fogva szerbek, horvátok, magyarok, románok, szlovákok, németek éltek együtt, akik között jelentős kulturális kölcsönhatások, asszimilációs és integrációs folyamatok mentek végbe. Vajdaság több nemzetiségű volta természetesen döntő szerepet játszott, illetve játszik az itt élő emberek pszichológiai arculatának, pszichés habitusának kialakulásában is.

Etno-biológiai keveredési folyamatok, nemzeti-kulturális kölcsönhatások a világ más részeire is jellemzőek, Közép- és Kelet-Európára különösképpen, de talán sehol sem oly nagymértékben, mint épp itt, Vajdaság területén. Nem tudjuk, hogy ezek a biológiai keveredési folyamatok, etnikai kölcsönhatások, kulturális integrációk létrehoztak-e, kiérleltek-e már olyan új életmintákat, közös értékelveket, és általánosítható személyiségjegyeket, amelyeket ma a vajdasági ember megkülönböztetett pszichológiai vonásaiként értelmezhetnénk. Ez a kérdés tudományos szempontból feltárásra, tisztázásra vár még. De, ha az itt élő emberek egyáltalán fölruházhatók valamilyen sajátos vajdasági jelleggel, ha van valamilyen megkülönböztető közösségi jegyük más tájegységek lakóival szemben, úgy az minden bizonnyal összefügg e terület történetének, különösen újabb kori történetének nemzetiségi jellegével, a kölcsönös egymásrautaltság felismerésének nagyobb fokú tudatosságával és a sorsközösség szükségérzetével.

Mielőtt szűkebb pátriánk pszichológiai sajátosságainak vizsgálatába kezdenénk, lássuk előbb, legalább dióhéjban, életünk anyagi vonatkozásait. Mit mond a statisztika rólunk: kik vagyunk?, honnan jöttünk?, hogyan élünk?

A valamikori lakatlan, mocsaras pusztaságra nézve, ami a mai Vajdaság földrajzi területét képezi, kevés megbízható adattal rendelkezünk. Az itt megforduló, átvonuló, vagy hosszabban itt tartózkodó népekről: jászokról, hunokról, gepidákról, avarokról, frankokról, szlávokról, magyarokról, valamint a vidék többszöri elnéptelenedéséről és újbóli betelepítéséről régészek, történészek dolga számot adni. Témánk szempontjából nincs szükségünk a múlt kútjába ilyen mélyre ásni, a sok ezer esztendő homályába botorkálni. Annak megállapítása is elég, ami biztosan állítható. Nevezetesen, hogy Vajdaság mai területe a történelem folyamán mindig is igen vegyes összetételű terület volt, és sosem képezett egységes egészet sem etnikai, sem kulturális szempontból. Eme történelmi sajátosságánál, vagyis a benépesülés jellegzetességénél fogva, az itt élő népek nem egységesek ma sem. Nemcsak származásuk eltérő, letelepedésük időpontja különböző, de nem azonos nyelvük, kultúrájuk és vallásuk sem.

A lakosság jelentős részét a mindenkori hatóság telepítette ide, más része menekültként került erre a vidékre, ismét mások jobb életfeltételeket kerestek itt, de voltak olyanok is, akik ideiglenes munkavállalásra jöttek, aztán letelepedtek. Mivel Vajdaság mai területe a történelem folyamán sokféle hatalomhoz tartozott, és a magyar királytól, illetve a hűbéruraktól a török szultánon át az osztrák császárig sok mindenki járult hozzá a többször elnéptelenedett vidék újbóli benépesítéséhez, ami az újabb kori történelem során, az Osztrák—Magyar Monarchia, majd a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság alatt tovább folytatódott, nemcsak különböző származású és különböző időpontban ideköltöző emberek kerültek egymás mellé, hanem, ahogyan azt Mirko Barjaktarović írja az *Etnológiai kutatások* című összefoglaló tanulmányában — amelyre e rövid ismertetőnkben is támaszkodunk —, „különböző kötelezettségű és nem egyenlő jogú, eltérő tulajdonviszonyokkal rendelkező" emberek is.[1] Ennek következtében az etnikai-kulturális közeledés és kölcsönhatás, valamint a gazdasági és politikai integráció spontán folyamata mellett olykor jelen volt a durva, erőszakos asszimiláció is, ami érthetően nemcsak a beolvadást gyorsította meg, hanem az etnikai elkülönülés lappangó tendenciáit is felerősítette. Az ellentétek alapjául szolgált sokáig az is, hogy az itt élő népek közül a történelmi fordulatok, a megváltozott társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok hol az egyik, hol a másik etnikai csoportot juttatták előjogokhoz. A németek például államalkotó nemzetiségként érkeztek erre a vidékre, a modern termelés és a kulturális élet bevezetése volt a feladatuk, s már betelepítésüket követően jelentős gazdasági erőfölényhez jutottak. Kedvezményeik a második világháború során erőszakosan érvényesített

előjogokká váltak, aminek következtében, mint ismeretes, a háború után jelentősen megváltozik e vidék népi és nemzeti összetétele. A XVIII. század közepén a németek mellett nagy számban telepedtek le magyarok és szlovákok is. A magyar telepesek általában kincstári birtokokon nyertek elhelyezést, s többnyire jobbágyok maradtak. Mint államalkotó nép" az Osztrák—Magyar Monarchia idején jutnak előjogokhoz, aminek a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság alatt látják majd bőjtjét. Mivel a török elleni harcokban Ausztria számára a Vajdaság területére telepített szerbek igen fontos tényező szerepét játszották, Bécs a török elleni harcokban jeleskedő szerb határőr-szolgálatot teljesítőket jelentős kedvezményben részesítette. Amíg a katonai határőrvidék sajátos szervezeti formája fennállt, az itt élő, illetve ide települő szerbeknek sikerült is megőrizniük ezeket az előjogokat. A török veszedelem elmúltával a határőrség feloszlatása után Ausztria úgy hálálta meg a szerbek szolgálatait, hogy nagy részüket jobbágysorsba juttatta. A „kiegyezés" után viszont, immár a magyar kormányzat alá kerülve, a horvátokkal, románokkal, szlovákokkal együtt a kissebbségi sorsban osztoztak.

Vajdaság népe emellett csaknem mindig különféle uralkodó-hatalmi érdekcsoportok marakodási tárgya volt.[2] A bécsi udvar tudatosan is fokozta az itt élő népek közötti súrlódást azzal, hogy hol a magyar nemességnek, hol a szerb despotáknak, hol az osztrák grófoknak kedveskedett adománylevelekkel, birtokokkal. Az egyház sem mindig a megbékélést szolgálta. Az osztrák belpolitikát például türelmetlen katolikus agitáció jellemezte, ami a görögkeletiek erőszakos térítésében, illetve a protestánsok üldözésében jut kifejezésre. Később viszont, a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságban a görögkeleti egyház szerepe és befolyása nagyobb, ennélfogva a szerbeknek juttatott nagyobb előjogokat az itt élő katolikus és protestáns vallású nemzetiségek rovására.

Abból, hogy az államkeretek változtak, s hogy az évszázadok folyamán különböző politikai szelek fújtak, valójában csak az udvar kegyeltjei, a hatalom hordozói: a főurak, nemesek, despoták, katonatisztek, főpapok, grófok stb. húztak hasznot. A széles néprétegek, függetlenül attól, hogy szerbek, magyarok, szlovákok, vagy románok voltak, egyaránt nehéz igát húztak.

A felszabadulás új fejezetet nyitott az itt élő népek életében. Történelmileg végre létrejött a népek és nemzetiségek egyenjogúságának és egyenlő fejlődési lehetőségének társadalmi-gazdasági és politikai alapja. Természetesen ez sem valósult meg simán és egyszerre. Az öröklött ellentmondások miatt, valamint avégett, hogy területenként és nemzetenként más volt a népfelszabadító háborúba való bekapcsolódás lehetősége, esélye, mértéke, a háborút követően eleinte meglehetősen összetett gazdasági, etnikai, kulturális és politikai helyzet jött létre. A nemzeti és nemzetiségi egyenjogúság megvalósulásának politikai és gyakorlati akadályait leküzdve azonban jelentős változások következnek be az itt élő népek strukturális rétegeződésében, foglalkoztatási megoszlá-

sában, iskoláztatási lehetőségeiben, gazdasági helyzetében és kulturális életében.

Ha nem is állítható biztosan, hogy az elmúlt évszázadok során az etnikai-kulturális integrációs folyamat valamilyen határozott, jól körvonalazható kultúrjelleget kölcsönzött a vajdasági embernek, az utóbbi évtizedek vitathatatlanul felszínre vetették az integrálódás érzelmi, tudati jegyeit, amelyek az együvé tartozás és a közös érdekeltség felismerésében jutnak kifejezésre.

A már idézett Barjaktarović szerint egyébként az egységesülés és a kulturális „kiegyenlítődés" folyamatának eredményeként bizonyos közös, vajdasági — jobban mondva Pannon — kultúrjelleget több-kevesebb joggal már ma is tulajdoníthatunk az itt élő embereknek, bár az csak az anyagi kultúra vonatkozásában mutatható ki. A kulturális közeledés folyamatának másféle eredményeiről, például az itt élő nemzetek és nemzetiségek lelkületének közös vonásairól, a vajdasági ember pszichológiai arculatáról azonban egyelőre nehéz volna hitelt érdemlően számot adni. Ami talán érthető is, ha meggondoljuk, hogy a nemzeti kultúrák kölcsönhatása, illetve a pszichés habitus kialakítása szempontjából Vajdaságban szinte áttekinthetetlenül bonyolult helyzettel állunk szemben. A nemzetek és nemzetiségek községek szerinti eloszlását alapul véve is, hát még, ha a községeket lebontjuk az emberi léptékkel mérhető élettérre, ahol a szocializáció végbemegy. Az etnikai arányok megfoghatatlan sokfélesége a lélektan szempontjából azt jelenti, hogy ennyiféle a nemzeti és nemzetiségi kultúrák kölcsönhatásának feltételrendszere, azaz elvileg ennyiféle „helyi sajátosság" volna megfigyelhető az együtt élő nemzetek és nemzetiségek lelkületében. Ott, azokban a közösségekben, ahol a nemzeti és nemzetiségi megoszlás több évtizedre visszamenőleg viszonylagos állandóságot mutat, talán — különlegesen érzékeny pszichológiai módszerekkel — kimutathatók volnának ezek a „helyi sajátosságok". Százszorta nehezebb feladatot jelentene ez a nagy migrációs körzetekben, például az ország legkülönbözőbb vidékeiről összesereglett embereknek otthont adó városokban, lakónegyedekben, vagy a gyorsan felduzzasztott, nagy létszámú üzemekben. A sokféle „helyi sajátosságban" rejlő lehetséges „közös" vonások kiszűrése pedig végképp megoldhatatlannak tűnő feladat elé állítana bennünket.

Az ún. „Pannon kultúrjelleg", amit a Barjaktarović a különböző származású vajdasági lakosság lehetséges közös ismérveként említ, még az anyagi kultúra terén is csak a lakosság egy részére vonatkoztatható ma még. Azokra az őslakosokra, akiknél a hosszabb időn át való együttélés egyáltalán lehetőséget nyújtott a tevékeny együttműködésre, a szokások kölcsönös megismerésére és a kulturális értékek átvételére. De ők, az őslakosok, csak egy részét képezik Vajdaság népességének. Az 1971-es népszámlálás adatai szerint például a lakosság összlétszámából csak 1 042 000 lakos, vagyis a népességnek csupán 53,4%-a lakott szülőhelyén, míg a többiek máshonnan költöztek lakóhelyükre. Más szóval Vajdaság népességének számottevő része, kis híján csaknem fele, bevándor-

lónak vagy legalábbis félig-meddig idegennek tekinthető abban a környezetben, amelyben él. A két háború közti felmérés idején Vajdaság lakosságának még több mint háromnegyedét alkotják az őslakosok. Ezek zömében szerb, német, szlovák telepesek, akik szabad parasztként költöztek ide, valamint a kincstári birtokokra telepített magyar zsellérek, illetve azok leszármazottai.[3] A második világháborút követő időszakban fellépő migrációs mozgások már-már népességvándorlásra emlékeztetnek. A vándornépesség több mint fele — 50,9 százaléka — a Szerb Köztársaság valamely községéből telepedett le Vajdaság területére, 38,9%-a más köztársaságból származik, 17,9%-a az adott községen belüli helyváltoztatással került új lakhelyére, 2,3% pedig külföldről, illetve ismeretlen helyről érkezett. Ez a nagymértékű migráció, amelyre éppúgy jellemző a lakosság köztársaságközi mozgása, mint a falvakból a városokba való áramlás, jelentősen befolyásolja a népek és nemzetiségek életét, hiszen állandó változást idéz elő gazdasági, szociális, kulturális téren, s nem utolsósorban a nemzetiségi összetétel tekintetében. Ebből a szempontból az elköltözés az új környezetbe épp olyan jelentős, mint más lakosok tömegesebb odaköltözése, betelepedése valamely környezetbe. Az ország más vidékeiről Vajdaságba irányuló spontán jellegű bevándorlást, illetve az ezt megelőző szervezett betelepítést, különösen nagy jelentőségű demográfiai, gazdasági, szociális és kulturális jelenségnek tekinthetjük. A második világháborút megelőző években még viszonylag kevesen költöztek más köztársaságból Vajdaság területére. Bácskába például évente 1335 személy, Bánátba ennél is kevesebb, 1125 fő. A második világháború éveiben a betelepülők száma Bácskában 8200-ra, Bánátban 4401-re növekszik. A legtömegesebb méretű bevándorlás mindjárt a háború után alakult ki, tervszerű betelepítés révén. Csak az 1945—1948-as időszakban az ország különböző vidékeiről több mint 40 000 családot telepítettek le Vajdaság területén.[4] A második világháború befejezése után ugyanis Vajdaság, részben kedvező természeti adottságainak, részben a gazdasági élet általános fejlettségének köszönhetően, Milan Bajić szavaival élve: „kifejezetten szívó hatást fejtett ki Jugoszlávia lakosságára", különösen a háború alatt letarolt országrészekben. A bánáti telepesek többsége Bosznia-Hercegovinából, szűkebb Szerbiából, Szlovéniából, Macedóniából és Crna Gorából jött, összesen mintegy 11 000 család, s általában a volt német falvakba költöztek be. A későbbi ösztönszerű bevándorlás, amelynek hulláma 1961—1965 között tetőzött, amikor is évente átlag 10 878 személy települt Bánát területére, már inkább a nagyobb városok, községközpontok lakosságának a létszámát növelte. A bácskai telepesek Horvátországból (Titova Korenicából, Otočacból), Bosznia-Hercegovinából (Bugojnóból, Gazinból, Nevesinjéből, Drvarból, Mrkonjić Gradból, Ključból, Livnóból, Duvnóból, Bosanski Petrovacról) és Crna Gora különböző vidékeiről érkeztek, összesen 17 361 család. A likaiak Bácska nyugati-délnyugati részébe, Zombor és Palánka környékére telepedtek le, a crnagoraiak pedig Bácska középső részére, Titoverbász környékére. A legmozgalma-

sabb betelepülési időszak Bácskában is 1961—1965 között volt, amikor is évente mintegy 15 832 személy költözött ide. Ezt követően a betelepülés üteme mérséklődött.

A Jugoszláv Enciklopédia adatai szerint, ahonnan egyébként a fenti adatok is származnak, Bánát lakosságának 45,26 százaléka betelepült, míg 54,74 százaléka őslakosnak tekinthető. Az őslakosok azokban a községekben, illetve helységekben élnek többségben, amelyekben a második világháborút megelőző években nem éltek nagyobb számban németek, mint például Csóka, Csernye, Törökbecse, Kovačica községekben. A bánáti városokban, Pancsovát és Zrenjanint kivéve, az őslakosok mindenütt többségben vannak. A betelepülőknek egyébként csak mintegy negyede jött más szocialista köztársaságból, 57,31%-uk Bácskából, Szerémségből, valamint Szerbia szűkebb területéről került az összeírás szerinti lakóhelyére, a többi pedig az adott község más helységéből származik. Bácska lakosságának valamivel több mint a fele őslakos. Őslakos községnek tekinthető Kishegyes (82%), Petrőc (80%), Ada (75%), továbbá Zenta, Becse, Kanizsa stb. Betelepült városnak tekinthető viszont Újvidék, ahol a betelepülők aránya 67%, Apatin (64%), Bánátban pedig Pancsova (60,51) és Zrenjanin (51,16%).

A telepesek eltérő szokásokat, értékrendszert, hagyományokat, viselkedési normákat stb. hoztak magukkal, láttuk, az ország milyen vidékeiről. Nem eléggé feltárt, írja ezzel kapcsolatosan Barjaktarović, hogy miként alkalmazkodnak és viszonyulnak a telepesek a helyi lakossághoz, annak szokásaihoz, kultúrájához. Mivel az emberek általában hosszan megőrzik a szülőföldjükről magukkal hozott szokásokat, kulturális sajátságokat, e nagyarányú bevándorlás miatt Vajdaság egészét tekintve a kulturális „kiegyenlítődés" folyamata helyett inkább a kulturális sokszínűség növekedéséről beszélhetünk. A kulturális kölcsönhatások feltételrendszere mindenképpen sokkal gyorsabb változáson ment keresztül, semhogy az, akármilyen halvány vonásokkal ruházhatta volna fel a vajdasági ember személyiségét. A közös vonások helyett ezért inkább a sajátosra, Vajdaság etnikai-kulturális tarkaságára kell figyelnünk.

Népek és nemzetiségek területi megoszlása

Vajdaság, amint azt már hangsúlyoztuk, etnikailag tarka, változatos képet nyújtott történelmének minden időszakában. A legújabb betelepítési hullám, illetve a második világháborút követő nagyarányú migráció a népeknek, nyelveknek, vallásoknak, szokásoknak, mentalitásoknak ezt a bonyolult halmazát arányaiban ugyan módosította, a népi-nemzetiségi összkép tarkasága azonban nem sokat változott. A történelmi mozgások 21 féle népet, nemzetiséget, etnikai csoportot sodortak erre a tájra. Ennek a mozgási, keveredési folyamatnak különböző időbeli metszeteit és térbeli vetületeit tükrözik az 1961-es, az 1971-es és az 1981-es népszámlálások.

Az 1981-es népszámlálás adatai szerint[5] szerbek, magyarok, horvátok, szlovákok, románok, crnagoraiak élnek itt nagyobb számban, Vajdaság össznépességének legalább 1%-át meghaladó arányban. De mellettük élnek még ruszinok, makedónok, cigányok, albánok, ukránok, szlovének, muzulmánok, bolgárok, csehek, németek, oroszok stb. községenként eltérő arányban és jelentős létszámbeli különbséggel. Az összeírás szerint ismeretlen és egyéb nemzetiségű 1,43%, míg 8,13% „jugoszlávnak" vallotta magát.

Vajdaság egészét tekintve a szerb nemzetiségű lakosság a legszámottevőbb, 54,54%. A 44 község[6] közül 22-ben 50% fölötti többséget alkot, további 5 községben a lakosságon belüli számarányuk 80% felett van.

A magyarság Vajdaság lakosságának nem egészen 20%-át (18,92%) teszi ki. Hét községben 50% fölötti többséget alkot, ezen belül 2 községben haladja meg a 80%-ot.

A szlovákok részvételi aránya Vajdaság népességében 3,43%, egy községben élnek 50%-ot meghaladó többségben. A Vajdaságban élő többi nemzet és nemzetiség képviselői lakhelyi szétszórtságuk és lélekszámuk miatt községi szinten sehol sem alkotnak többséget.

A fentiek alapján arra gondolhatnánk, hogy amíg a nagyobb lélekszámú szerbek, magyarok és szlovákok esetében a lakóhelyet illetően bizonyos tömörség figyelhető meg, a Vajdaság területén élő más nemzetekre és nemzetiségekre inkább a szétszórtság jellemző. Ez a feltételezés azonban, bár nem teljesen alaptalan, mégsem egészen pontos. Pontosításra szorul egyfelől azért, mert a szétszórtság vagy heterogenitás Vajdaság szintjén a szerbekre, magyarokra és szlovákokra vonatkozóan is érvényes, amennyiben a lakóhely szerinti relatív etnikai tömörség ellenére valójában a tartománynak mind a 44 községében élnek. A Vajdaság területén élő nemzetek és nemzetiségek tehát, kisebb vagy nagyobb lélekszámban, de minden községben képviseltetik magukat. (Ez alól legfeljebb olyan kivételek adódnak, mint például Csernye, ahol az 1981-es népszámlálás idején történetesen nem élt egyetlen ruszin sem, noha az 1971-es népszámlálási adatok még feltüntetnek három főt. Vagy ilyen kivételnek számít Temerin, ahol az 1981-es népszámlálás nem regisztrált egyetlen románt sem.) Másfelől a községi szinten 50 százalékos fölötti többséget nem alkotó nemzetiségek szétszórtságára, heterogenitására vonatkozó állítás is pontosításra szorul, mert ezeknek a nemzetiségeknek egy része, pl. a románok, szlovákok, olyan községek területén él, amelyekben más nemzetek vagy nemzetiségek részvételi aránya sem éri el az 50 százalékot, vagyis egyik sem alkot többséget. Ezekben a vegyes lakosságú községekben az arányosabb eloszlás miatt a szerényebb lélekszám is bizonyos fokú „tömörséget" képvisel; a közéleti tevékenység és a nyelvhasználat szempontjából mindenképpen kedvező feltételt jelent.

A nemzetek és nemzetiségek területi megoszlásáról alkotott kép azonban tovább módosul, ha községek helyett a lakosság települések sze-

rinti megoszlását vesszük alapul. Települések szintjén a lakosság nemzeti összetétel szerinti tömörülése sokkal kifejezettebb, mint községi szinten.

A szerb lakosság esetében a helyzet a következő. A Vajdaságban élő 1 106 320 főből 987 364 olyan településeken él, amelyekben többséget alkotnak a szerbek. Más szóval a szerbségnek mintegy 90 százaléka (89,24%) él többségi helyzetben.

A települések szerinti megoszlásban jelentősebb a tömörülés a magyarok esetében is. Amíg községi szinten a magyarság 56,22%-a él többségi helyzetben, települések szintjén ez mintegy 70 százalékra (69,07%) nő. A magyarok Vajdaság 79 településén alkotnak többséget, az összlétszámból, 383 715 főből 265 064 erre a 79 településre tömörül.

Más nemzetek és nemzetiségek esetében a községek és települések szerinti megoszlás közti különbség talán még kifejezettebb. A vajdasági szlovákság községi szinten például csak két községben, Bački Petrovacon (Petrőcön) és Kovačicán alkot többséget. A teljes populációt jelentő 69 581 főből 24 840, vagyis a szlovákok 35,69%-a él e két község területén. Települések szintjén viszont a szlovákok 19 településen vannak többségben, összesen 53 518 fő, azaz a szlovákság 76,91 százaléka van többségi helyzetben.

A román, ruszin, makedón, horvát, crnagorai nemzetiségű személyek községi szinten sehol sem alkotnak többséget. Települések szintjén már más a helyzet. A románok 21 településen alkotnak többséget. A vajdasági románság 56,36%-a — a 47 239 főből 26 628 él ezen a 21 településen. A ruszinok 3 településen vannak többségben. A Vajdaságban élő 19 307 ruszinból 8269 (42,82%) fő él többségi helyzetben. A horvátok 18 településen alkotnak többséget. A Vajdaságban élő 108 630 horvát közül 19 709 fő (18,14%) él ezeken a településeken. A makedónok egy településen alkotnak többséget. A Vajdaság területén összeírt 18 634 makedónból 4038 fő (21,67%) él többségi helyzetben. A crnagoraiak két településen alkotnak többséget 3760 fővel. Mivel Vajdaság területén 43 413 crnagorai nemzetiségű személy él, így mindössze 8,66 százalékuk van települések szintjén többségi helyzetben.

Amint a fenti adatokból láthatjuk, a nemzetiségek: magyarok, románok, szlovákok, ruszinok — települések szerinti tömörülése 42 és 70 százalék között van, ami objektív lehetőséget kínál a nemzetiségi jogok érvényesítésére, az anyanyelv használatára a hivatali és mindennapi érintkezésekben, a közoktatás megszervezésére, valamint az etnikai-kulturális sajátosságok megőrzésére. Községi szinten, mivel így a tömörülés kisebb, a nemzetiségi jogok érvényesítése és a sajátos szükségletek kielégítése objektíve több nehézségbe ütközik. Ezért ezen a szinten a többségi döntés helyett a nemzeti és nemzetiségi érdekeket és szükségleteket tiszteletben tartó, az etnikai-kulturális sajátosságokat méltányló önigazgatói megállapodásokra van szükség, amelyek a gyakorlatban is kifejezésre kell hogy juttassák nemzeti egyenjogúságra vonatkozó politikánk elveit.

A lakosság nemzetek és nemzetiségek szerinti eloszlásának községi

szintű és települések szerinti elemzése mellett célszerű figyelmet szentelnünk Vajdaság etnikai összetételének a községeknél nagyobb tájegységek vonatkozásában is. Már csak azért is, mert pl. Bánát, Bácska és Szerémség nemcsak az egyes nemzetek és nemzetiségek vonatkozásában, hanem attól függetlenül is, sajátos kulturális egységet alkot, eltérő történelmi tapasztalatok hordozója. De jelentős eltérés figyelhető meg a nemzeti összetétel tekintetében is: más az etnikai kevertsége Bácskának, mint Bánátnak, és megint más Szerémségnek. Ez az eltérés részben e tájegységek földrajzi fekvésének, sajátos történelmének, az egyes nemzetiségek anyaországai közelségének, a volt Osztrák—Magyar Monarchia különböző vidékeiről és Európa más részeiről való régebbi keletű, valamint a második világháborút követő újabb keletű betelepítéseknek, illetve spontán bevándorlásnak a következménye.

Legszámosabbak Bácskában, Bánátban és Szerémségben is a szerbek, a lakosságon belüli számaránynyuk azonban különböző. Bácskában az összlakosság 43,7%-a, Bánátban 65,4%-a, Szerémségben pedig 75,3%-a szerb. Szerémségben és Közép-Bánátban nagy, összefüggő területet népesítenek be, míg más helyen más nemzetiségű lakosság is közbeékelődik.[7]

Vajdaság nagy tájegységei szerint a magyarság még egyenlőtlenebb megoszlást mutat. A vajdasági magyarok zöme, 73,8%-a, Bácskában él, ahol 32,44 százalékát teszi ki az össznépességnek. Bánátban a magyarok aránya 15,47%. A vajdasági magyarság 24,3%-a él itt. Szerémségben a magyarok népességen belüli számaránya mintegy 2%, a vajdasági magyarság 1,9%-a él itt.

A vajdasági horvátok jelentős többsége szintén Bácskában él. Az össznépességen belüli számaránynyuk 9,6%, ez a szám azonban a horvátok 71,7%-át jelenti. Észak-Bácskában és a Duna mentén tömörülnek erősebben, míg Közép- és Kelet-Bácska területén, a Tisza mentén csak elenyésző számban élnek. Szerémségben is jelentős számú horvát lakik, főként Szerémség nyugati, középső és északkeleti részein. A vajdasági horvátok 22,6%-a él itt. Bánátban viszont szórványosan laknak csak, az össznépességen belüli számaránynyuk 1,18%. A horvátok 5,7%-a él itt, legszámosabban Dél-Bánát Belgrád felé eső területein.

A horvátok után szlovákok (3,80%), crnagoraiak (3,24%) és ruszinok (1,73%) élnek még Bácskában az össznépesség 1%-át meghaladó arányban, míg Bánátban a magyarok után számaránynyukat tekintve a románok következnek 7,42%-kal, majd a szlovákok 3,33%-kal és a macedónok 1,90%-kal. A szlovákok legfőbb tömörülési területe a Duna-mellék (Dél-Bácskában, illetve Észak-Szerémségben), Šid környéke Szerémségben, Bácskában pedig Hódság körzete. A bánáti szlovákok zöme Közép-Bánátban, Kovačica és Zrenjanin község területén él, de jelentős számban laknak Dél-Bánátban, Pancsova környékén is.

A románok csaknem teljes létszáma — 93,3 százaléka — Dél- és Közép-Bánát területére koncentrálódik, 6,3%-a Bácskában él, míg Szerémség egy-egy községében csak néhány román család fordul elő.

A crnagoraiak jelentős része — csaknem fele — Közép-Bácska terü-

letén: Titoverbász, Kishegyes, Kula, Újvidék vonalán él. Bánátban Pancsova község területén élnek nagyobb számban.

A ruszinok 57%-a szintén Közép-Bácskában, Kula és Titoverbász községek területén él. Jelentős számban laknak még a zsablyai és az újvidéki községekben is, valamint Szerémségben Šid és Sr. Mitrovica környékén.

Miután nagy vonalakban áttekintettük Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi elhelyezkedését, vessünk még egy pillantást a tartomány magyar ajkú népességére.

Ha szemügyre vesszük a magyar népesség községenkénti százalékos arányát, hat — egymástól éles határvonallal el nem választható — etnikai körzetet különíthetünk el.

Öt kisebb népességű Tisza menti községben: Kanizsán (87,34%), Zentán (82,03%), Adán (78,19%), Csókán (58,82%), Becsén (58,26%), valamint Topolyán (68,90%), és Kishegyesen (62,45%), a magyarság részvételi aránya meghaladja az 50 százalékot. Ennek a 7 községnek a területén 144 850 magyar él, a vajdasági magyarság 37 százaléka.

További négy községben, Szabadkán (46,02%), Temerinben (44,66%), Törökkanizsán (37,33%) és Szenttamáson (28,54%) a magyar nemzetiségűek aránya, nem éri el ugyan az 50 százalékot, létszámuk miatt azonban (92 043 fő) a magyarság jelentős része, mintegy negyede — 23,99%-a — mégis e kommunák területére koncentrálódik.

Az említett 11 község együtt a vajdasági magyarok földrajzi magját képezi, amennyiben ebben a jellegzetes ék alakú, északról dél felé haladva, Vajdaság közepéig benyúló etnikai körzetben lakik a magyaroknak több mint a fele — 61,74 százaléka —, az 1981-ben összeírt 383 717 főből 236 893.

Közép-Bánát körzetében, valamint a Duna mentén, Kula, Zombor és Apatin községekben a magyarok össznépességen belüli aránya 10—25 százalék között van. Bánát 9 községében él a magyarság 16,37%-a, összesen 62 819 fő. A legtöbb Zrenjanin (20 185) és Kikinda (11 615) község területén lakik, de számottevőek Törökbecsén (7176) és Begaszentgyörgyön (6220) is. Zombor, Apatin és Kula községek területén 30 397 magyar nemzetiségű él, a vajdasági magyarság 7,92 százaléka. E községek területén egyébként más nemzetek és nemzetiségek sem haladják meg az 50 százalékos többséget.

Dél-Bácska öt községében, Újvidék (9,46%), Verbász (8,68%), Bács (8,29%), Titel (7,50%), Hódság (6,82%) kommunákban, Szerémségben, Ürögön (8,71%), valamint Dél-Bánátban, Versec (6,63%) és Pancsova (5,19%) községben a magyar nemzetiségűek lakosságon belüli számaránya 5—10% között van. E 8 község területén 45 121 magyar él, a vajdasági magyarság 11,76%-a. Legszámottevőbbek Újvidéken, ahol 24 383 fő él.

Öt szerémségi községben, továbbá Zsablyán, Bácspalánkán, valamint Dél-Bánátban, Alibunár és Fehértemplom területén a magyarság szám-

aránya 1—5% százalék között van. E kilenc község területén 8348 magyar lakik, a vajdasági magyarság 2,18 százaléka.

És végül a vajdasági magyaroknak nem egészen 1%-a négy olyan község területén él, amelyen belül nem éri el a lakosság 1 százalékát.

A magyar nemzetiség községenkénti százalékos megoszlása alapján megállapítható, hogy a magyarság 86%-a Észak-Bácska, illetve Észak- és Közép-Bánát 23 községében, a visszamaradó 14% pedig Vajdaság további 21 községében él. A magyarság jelentős többsége tehát viszonylag összefüggő területen él. Ez a terület azonban a valóságban kevésbé tekinthető kompakt egységnek, mint ahogyan azt a községekre vonatkozó statisztikai adatok érzékeltetik. A valóságban inkább etnikai szigetekről lehetne beszélnünk, kivéve a Tisza mentét, illetve a magyarság jelzett ék alakú etnikai körzetét.

Migrációs folyamatok

Vajdaság népességének az általunk csak főbb körvonalaiban vázolt területi megoszlása alapvonásaiban már a török hódoltságot követő betelepítések során kialakult. A két világháborút követő újabb nagy betelepülési hullám, valamint a nagymértékű belső migráció: a falusi, mezőgazdasági népesség városokba, nagyobb ipari központokba való áramlása, tovább formálta, egyik helyen fellazította, a másik helyen ismételten feltöltötte a népi-nemzetiségi területi súlypontokat. Bár napjainkban a bevándorlás üteme csökkent és a migráció áradata, az ipari körzetek munkaerővel való telítődésével valamelyest lecsillapodott, Vajdaság néprajzi térképe szüntelenül változik. Hogy milyen ütemű, mértékű és irányú volt ez a mozgás, s hogy ma, a viszonylagos „megállapodás" korszakában ezen a téren hányadán is állunk, azt az 1991-ben esedékes újabb népszámlálásig nehéz volna megmondani.

A nagy népességvándorlással kapcsolatosan egyébként két, egymásnak látszólag ellentmondó nézet tartja magát. Az egyik elképzelés szerint az erős népmozgások legjellemzőbb sajátossága a népi-nemzetiségi súlypontokról való szétáramlás, a kompakt népi-nemzetiségi szigetek fellazulása, amely hosszabb távon a népesség elvegyülését eredményezné. A másik elképzelés szerint a migrációs folyamatok sokkal inkább a népességtömörülés irányába mutatnak. Sem az egyik, sem a másik folyamat nem vajdasági sajátosság, hanem jellemző az egész országra, sőt az egész fejlődő világra. Könnyen lehetséges, hogy egyidejűleg mindkét folyamat jelen van, azok ütemétől, mértékétől függően azonban, hol az egyik, hol a másik látványosabb. Ám hogy a népességi-területi megoszlás e folyamatok kölcsönhatásának eredményeként végső összegeződésében mit eredményez, hogy egyes népek, nemzetiségek, illetve társadalmi rétegek, tájegységek, települések milyen erős eróziónak vannak kitéve, arra vonatkozóan nem rendelkezünk megfelelő demográfiai kimutatásokkal. A nagyobb mozgások érzékeltetésére azonban a tíz éven-

ként megismétlődő népszámlálási adatok összevetése is lehetőséget kínál, s témánk szempontjából ezeknek a mozgásoknak a tudomásulvétele is elegendő.

Ha az 1971-es és 1981-es népszámlálás eredményeit összevetjük a nemzetek és nemzetiségek megoszlása szerint, két sajátos jelenségre figyelhetünk fel: a nemzeti hovatartozás szerinti tömörülésre, és az egyes népek, nemzetiségek létszámcsökkenésére. Települések, még inkább helyi közösségek szintjén, a nemzetek és nemzetiségek területi megoszlását bizonyos tömörülés mindig is jellemezte. Az 1981-es népszámlálás tükrében ez a tendencia még inkább kifejezésre jut, melynek alapján akár a tömörülés fokozódásáról is lehetne beszélnünk. Hadd érzékeltessük ezt a folyamatot a magyarság esetével. Ha a két népszámlálás adatait összevetjük, azt látjuk, hogy a területi-etnikai tömörülés fokozódott, annak ellenére, hogy a magyarság lélekszáma és a községek össznépességen belüli aránya (St. Pazova kivételével, ahol a korábbi 118 fő helyett, 1981-ben 139 magyar ajkú élt) mindenütt csökkent. 1971-ben a vajdasági magyarság 54 százaléka élt olyan községek területén, ahol egyúttal többséget alkotott. Ez az arány 1981-re 56,22 százalékra növekedett. Még érzékelhetőbb ez a változás azokban a községekben, amelyekben egyetlen nemzet vagy nemzetiség képviselői sem haladják meg az 50 százalékos többséget. E községekben a magyarok korábbi 7,5 százalékos részvételi iránya 13,6 százalékra növekedett. Azokban a községekben viszont, amelyekben a magyar nemzetiségű lakosság kisebbséget alkotott, illetve más nemzetek és nemzetiségek képviselői meghaladják az 50 százalékos többséget, 8,4 százalékos csökkenés figyelhető meg.[8] Települések szintjén az etnikai tömörülés még kifejezettebb, a jelenség érzékeltetéséhez azonban ilyen részletekbe menő elemzésre nincs szükségünk itt.

A létszámcsökkenés márcsak az imént jelzett tendenciából kifolyólag sem lehet arányos minden községben. Általános érvényű megállapításnak tűnik, hogy azokban a községekben, amelyekben valamely nemzetiség létszáma jelentős, többséget alkot, vagy más etnikai csoport képviselői sem haladják meg az 50 százalékos többséget, a létszámcsökkenés mérsékeltebb, míg ahol a magyarság össznépességen belüli számaránya kisebb, a létszámcsökkenés mértéke is jelentősebb. Ez más etnikai csoportokra vonatkozóan is érvényes. A gyér létszám, a szétszórtság, az állandó migráció az asszimilálódást erősíti, míg relatív magas létszám vagy bizonyos fokú koncentrálódás mellett az etnikai közösségek tartósan megőrzik identitásukat és nemzeti karakterjegyeiket. Ennek ellenére a létszámcsökkenés nem arányos az itt élő népek és nemzetiségek esetében. Amíg egyes etnikai közösségeknél nagyobb mérvű csökkenés figyelhető meg, más népeknél az etnikai erózió kisebb, mi több, gyarapodás, létszámnövekedés figyelhető meg. Az 1971-es népszámlálási adatokhoz viszonyítva lélekszámukat, és Vajdaság össznépességén belüli számarányukat tekintve csökkenés figyelhető meg a horvátoknál (Index 1971/81 = 78,40), szlovéneknél (80,38), románoknál (89,15), ma-

gyaroknál (90,53), szlovákoknál (95,58), ruszinoknál (96,01), valamint az ukránoknál (99,58), míg számszerű és százalékos növekedés jellemzi a romákat (cigányokat) (255,63), muzulmánokat (145,40), albánokat (122,97), crnagoraiakat (119,21), macedónokat (112,74) és a szerbeket (101,58). Amint látjuk, elsősorban az őslakosok lélekszáma csökkent, míg a bevándorlóké növekedett. Kivételt ez alól talán csak a szerbek jelentenek, amennyiben 17 188 fővel gyarapodtak az 1971-es lélekszámhoz képest. Valószínű azonban, hogy a szerb nemzetiségű vajdasági őslakosokat valójában ugyanolyan mérvű létszámcsökkenés jellemzi, mint a velük régebb óta együtt élő népeket és nemzetiségeket, az újonnan betelepülők azonban ellensúlyozzák ezt a csökkenést.

Hogy milyen tényezőkben kell keresnünk a létszámcsökkenés okát, nehéz volna pontosan megválaszolni. Tény, hogy nem valamilyen új keletű jelenséggel állunk szemben, hiszen az 1971-es népszámlálási adatok az 1961-eshez viszonyítva már ugyanezt a folyamatot jelzik (lásd 1. táblázat). Kétségtelen ugyanakkor, hogy az 1971 és 1981 közötti időszakban a csökkenés egyes nemzetek és nemzetiségek esetében drasztikusabb formát ölt. Így például a horvátok száma 29 931 fővel, a magyaroké 40 151-gyel csökkent, míg az előző tízéves időszakban a csökkenés a horvátok esetében 6780, a magyaroknál pedig 18 695 fő volt. Húsz év átlagát alapul véve a legnagyobb arányú létszámcsökkenés a horvátoknál következett be. Lélekszámuk mintegy negyedével — 25,26%-kal — csökkent. A horvátokat követően a románok számaránya csökkent legjelentősebben, 17,5%-kal, majd a magyaroké 13,3%-kal, a szlovákoké 5,76%-kal, s végül a ruszinoké 3,99%-kal.

Ezeknek a demográfiai változásoknak nyilvánvalóan sokféle összetevőjük van. Az alábbiakban mi csak három tényező szerepével foglalkozunk: a natalitással, a külföldi munkavállalással és az identitásváltással.

Vajdaság népességének természetes változása, natalitása és mortalitása, jelentős mértékben különbözik az ország más vidékeitől. A második világháború után kialakult helyzet átfogó elemzésére Milan Ba-

A lakosság nemzetek és nemzetiségek szerinti megoszlása 1961-ben, 1971-ben és 1981-ben[9]

1. táblázat

Népek, nemzetiségek	Népességszám			Szerkezet %-ban		
	1961	1971	1981	1961	1971	1981
Szerb	1 017 717	1 081 132	1 106 320	54,86	55,96	54,54
Magyar	442 561	423 866	383 715	23,86	21,71	18,92
Horvát	145 341	138 561	108 630	7,84	9,06	5,36
Szlovák	73 830	72 795	69 581	3,98	3,71	3,43
Román	57 259	52 987	47 239	3,09	2,72	2,33
Crnagorai	34 782	36 416	43 413	1,88	1,90	2,14
Ruszin	—	20 109	19 307	—	1,04	0,95

jić tett kísérletet a népesség egészére vonatkozó érvénnyel, vagyis nemzetiségekre való bontás nélkül. Vajdaság természetes szaporodására Bajić két időszakot különböztet meg. Közvetlenül a háború után, az 50-es évek elejéig-közepéig tartott az első szakasz, melyet a natalitás és mortalitás egyaránt magas foka jellemez. A természetes szaporodás mutatószámai ebben az időszakban viszonylag magasak, a lakosság korösszetételében a fiatalok magas százalékarányban szerepelnek, míg a közép- és idősebb életkorúak létszáma viszonylag alacsony volt. Az 50-es évek közepétől kezdődő második szakaszban ezzel éppen ellentétes tendenciák érvényesülnek. A natalitás és mortalitás foka egyaránt csökken. „A természetes szaporodás viszonyszáma az 1950. évi 11,6-ról 1971-ben 3-ra"[10], azaz egyharmadára esik vissza, s ezzel Vajdaság a népesség természetes szaporodásának fokát tekintve Jugoszláviában az utolsó helyre kerül, de világviszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartozik. Ennek megfelelően a lakosság korösszetétele is jelentősen módosul. A fiatal korosztályok aránya fokozatosan csökken, a közép- és idős korúak létszáma viszont állandóan növekszik. A születések száma Vajdaságban azóta is állandóan csökken, s a lakosság fokozatos elöregedése figyelhető meg.

Bajić már az 1971-es népszámlálási eredmények mutatószámai alapján jelzi, hogy Vajdaság lakossága „a maga természetes fejlődésében megközelítette a kritikus pontot, amikor az élve születettek száma kiegyenlítődik a halálozások számával"[11]. A két népszámlálás közti időszakban, 1971 és 1981 között a természetes szaporulat tovább csökkent, 3,2-ről 2-re, s ezzel az élveszületések száma az elhalálozottak száma alá esik. Tulajdonképpen már az 1971-es népszámlálás idején is voltak olyan községek, amelyekben a természetes szaporodás elmaradt a biológiai újratermelődés szintjétől, és a népesség lassú fogyása volt megfigyelhető. Az 1961/71-es adatok összevetése alapján Apatin (—1,5), Bácspalánka (—2,3), Bački Petrovac (—5,4), Kishegyes (—9,1), Csóka (—6) ilyen községeknek bizonyultak.

Mivel a természetes szaporodás rendkívül alacsony már hosszabb idő óta, Vajdaság demográfiai összetétele mind kedvezőtlenebbé válik. A lakosság strukturális megoszlásán belül növekszik az idősebb korosztályok aránya. 1971-ben az idős korosztály a lakosság 10%-át tette ki, 1981-ben számaránya 11,3%-ra növekedett. A lakosság elöregedése egyik legsúlyosabb szociális-demográfiai problémánk forrása.

Tulajdonképpen a háború után kialakult, és az 50-es évek közepéig tartó kedvezőbb korösszetétel és magas fokú natalitás sem az őslakosság megváltozott magatartásával, sajátos lelkiállapot változásával magyarázható, hanem a már jelzett gazdasági és politikai események következménye. A betelepített lakosság magasabb fokú natalitással kapcsolatos normákat hozott magával, amelyek azonban fokozatosan a vajdasági őslakosság születésszabályozási tendenciáihoz igazodtak. A natalitás emelkedéséhez természetesen hozzájárult az is, hogy a háború befejeztével a házasságkötések száma gyorsan emelkedett, s hogy a

háború alatt egymástól elszakított házastársaknak alkalmuk nyílott a — korábban szükségképpen elodázott — családlétszám bővítésére. Ezek a lakosság természetes szaporodásának a fokát átmenetileg megemelő tendenciák később elvesztik jelentőségüket, és ellenkező tendenciák kezdenek érvényesülni. Az újonnan letelepített lakosság nemcsak, hogy átveszi az őslakosságtól a születésszabályozás és családtervezés itteni sajátosságait, hanem megnövekszik a válások száma is, ami szintén kedvezőtlenül hat vissza a természetes szaporodásra. Ráadásul a születésszabályozás és családtervezés meghatározó modelljévé mindinkább az „egyke" válik, azaz mind több család elégszik meg egy gyermekkel. Ugyanakkor Vajdaság a válások számát tekintve is országos csúcsot tart. Eme változások következtében Vajdaság lakossága az országban a legidősebb. Míg Jugoszlávia összlakosságának átlagéletkora 1961-ben 28,2 év, Vajdaságban már 30,6 év volt, ami 1971-re 33,2 évre emelkedett.

A lakosság elöregedésének intenzitása szempontjából az egyes nemzetek és nemzetiségek között nyilvánvalóan tapasztalhatóak volnának bizonyos eltérések, erre vonatkozóan azonban nem rendelkezünk adatokkal. Két sajátos körülmény mégis bizonyos következtetésekre kínál módot ebből a szempontból. Az egyik az, amire Ruža Petrović figyelmeztet. Nevezetesen, hogy a „lakosság elöregedésének folyamata szempontjából különösen a mezőgazdasági lakosság hirtelen elöregedése" játszik meghatározó szerepet.[12] Ebből a szempontból Vajdaság mezőgazdasággal foglalkozó etnikai közösségei érintettek elsősorban. Másfelől az egyes községek természetes szaporodását jelző viszonyszámok alapján is következtetni lehet az ott túlsúlyban levő etnikai közösségek elöregedésének ütemére. Tekintettel azonban arra, hogy Vajdaság lakosságát összességében is a regresszív biológiai típusú népek közé lehet sorolni — amennyiben világviszonylatban is itt a legalacsonyabb az élveszületettek számaránya —, a helyi és etnikai különbségek kimutatásának nincs nagy jelentősége.

A másik tényező, ami nagymértékben hozzájárulhatott a népesség csökkenéséhez, a külföldi munkavállalás.

Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek külföldre való migrációjára valamivel később került sor, mint Jugoszlávia más vidékein. E folyamat kezdetét az 1965-ös társadalmi és gazdasági reform idejére tehetjük. „A maximális gazdaságosságra és termelékenységre való törekvés következtében nemcsak falun jelentkezik káderfelesleg, hanem az iparban is tartalékok mutatkoznak. A reform — amelyet a gazdasági fejlettségnek azon a fokán vezettek be, amely 500—600 dollárt biztosított fejenként — szigorú gazdasági kritériumait alkalmazva lehetetlen volt munkát biztosítani a munkaképes összlakosság részére, de még azok számára is, akik bármilyen munkát elvállaltak volna" — írja erről az időszakról a vajdasági dolgozók külföldre való migrációs folyamatát elemző tanulmányában Čedomir Torbica.[13]

Az extenzívről az intenzív gazdálkodásra való áttérés időszakában Vajdaságban is nagyszámú volt a fiktív foglalkoztatottak száma. Az iparban és a mezőgazdaságban is kimutathatóan jelen volt a munkanélküliek tömege, akiknek már nem adódott lehetőségük az iparban vagy a gazdaság más szektoraiban elhelyezkedni. Vajdaság ipara a reformot követően még a meglévő foglalkoztatottsági szintet sem tudta tartani, nemhogy abszorbeálhatta volna a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő-felesleget. Még 1972-ben is a gazdasági tevékenységekben kevesebb foglalkoztatott volt, mint 1965-ben, a reformidőszak elején. Ebben a helyzetben a külföldi munkavállalás „biztosítószeleppé" válik Vajdaság számára is, amennyiben a tömeges külföldi munkavállalás csökkentette a foglalkoztatottság növelésére irányuló nyomást, és meggátolta, hogy a munkanélküliség még nagyobb méreteket öltsön. Vajdaság aktív lakosságának gazdasági struktúrája kedvezőtlen. A tartomány az ország más vidékeivel összevetve erősen agrárjellegű, amiből akkor is, később is, a munkaerő-felesleg mellett más problémák — kedvezőtlen hitelpolitika, központi árszabályozás stb. — is jelentkeztek.

Jugoszláviából főként mezőgazdasági dolgozók kerültek külföldre, 50 százalékuk az agrárnépességből tevődött össze. Vonatkozik ez Vajdaságra is, ahol azonban ekkor még a családi magánbirtok ideiglenesen megköti a munkaerő-felesleget (a mezőgazdasági termelők Vajdaságból csak 26%-ban vesznek részt a külföldre kerülők népességében), ami által „agrártúlnépesedés" lép fel, és a termelékenység jelentős mértékben csökken.

A legtöbb dolgozó 1969—70-ben került külföldre. E két év alatt — az 1960-tól 1971-ig — tartó időszakon belül verbuválódik a vendégmunkások 60 százaléka. A gazdasági kivándorlás üteme a következő három évben is magas (lásd 2. táblázat), 1974-től azonban az energiaválság okozta megrázkódtatások miatt a külföldre távozók száma, a befogadó országok politikája miatt, erősen csökken. 1974-től, amikor is az NSZK, majd példáját követve Dánia, Franciaország, Belgium, Hollandia, Svédország stb. „lelassítják a bevándorlási folyamatot és megnehezítik az elhelyezkedési lehetőséget az Európai Gazdasági Közösségen kívüli államokból érkező munkaerő számára, a külföldre való migráció gyakorlatilag megszűnik, illetve szórványossá válik. És mérsékelt formában bár, de megindul a visszatérés. Pontosabban: ettől az időponttól kezdve már többen térnek vissza, mint amennyien külföldre távoznak.

Amellett, hogy csökkent a külföldi elhelyezkedés lehetősége más körülmények is hozzájárultak ehhez a változáshoz. Megnövekedett az itthoni foglalkoztatottak száma, sokan már elegendő tőkét halmoztak fel a hazatéréshez, különböző társadalompolitikai meggondolásokból szigorúbb ellenőrzés alá került a külföldi munkavállalás, megkísérelték szabályozni és irányítani a migrációs folyamatot stb. Ez utóbbi intézkedésnek köszönhetően például nagyszámú vajdasági dolgozó talált munkát Szlovéniában.

Az ideiglenesen külföldi munkavállalásra került, illetve visszaköltözött dolgozók megoszlása az 1964 és 1977 év közötti időszakban[14]

2. táblázat

Év	Külföldre került	Visszajött	Év	Külföldre került	Visszajött
1964	646	—	1971	14 530	372
1965	1 640	23	1972	5 088	327
1966	2 258	102	1973	6 652	205
1967	2 205	165	1974	377	755
1968	5 100	81	1975	46	4 059
1969	13 231	177	1976	22	5 869
1970	23 931	223			

Talán nem érdektelen megemlítenünk, hogy a vajdasági polgárok 86,6%-a Nyugat-Európa országaiban talált munkát magának, 12,3%-a pedig Európán kívül. Legtöbben — a vajdaságiak összlétszámának 60 százaléka — az NSZK-ban dolgoznak.

A nagyarányú külföldi munkavállalás mindenképpen szerepet játszik Vajdaság demográfiai adatainak változásában és e jelenségnek ugyanakkor fontos gazdasági, politikai, etnikai és kulturális vonatkozásai is vannak. A külföldre került munkások között viszonylag magas százalékban szerepelnek a nők. A vajdasági gazdasági kivándorlók 43%-át például nők alkotják, míg országos átlagban a külföldi munkavállaláson levő nők aránya csak 31%. A vajdasági nők tehát sokkal gyakrabban vállalnak külföldön munkát, mint az ország más területén élők, aminek természetesen negatív következményei vannak a natalitás szempontjából is. Annál is inkább, mivel a natalitás egyébként is rendkívül alacsony Vajdaságban, s mert éppen a szülőképes nők közül vállaltak legtöbben külföldön munkát. A vendégmunkások korösszetételüket tekintve ugyanis 70 százalékukban 20 és 40 év közöttiek.

Ez az „érvágás" is hozzásegített Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek jelzett létszámcsökkenéséhez. Az alacsony fokú natalitás és a nők nagyarányú külföldi munkavállalása mellett azonban más is hozzájárult ehhez.

Vajdaság etnikai sokféleségén belül, ahogyan országos viszonylatban is, megjelent egy sajátos, új identitáskeret. Ez az identitáskeret tulajdonképpen nem valamely néphez vagy nemzetiséghez való tartozást jelez, hanem az ország egészével való politikai közösségvállalást fejezi ki. Az állampolgárságnál erőteljesebb igénnyel, s paradox módon a konkrét etnikai kategóriák valamiféle riválisaként, melynek következtében, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül megállíthatatlanul szippantja magába a nemzetek és nemzetiségek nagy tömegeit. Amíg 1971-ben Vajdaságban mindössze 46 928 fő vallotta magát „jugoszlávnak", 1981-re ez a szám 164 880-ra, azaz három és félszeresére emelkedett. És lé-

vén, hogy az önbesorolás eme új lehetőségével élők tekintélyes tömege végső soron az itt élő nemzetek és nemzetiségek tagjaiból verbuválódott össze, ez utóbbi közösségekben szükségképpen hiány mutatkozik.

Meddő dolog volna találgatni, hogy etnikai csoportonként, nemzetenként és nemzetiségenként, számszerűen hányan éltek az új önmeghatározás lehetőségével a számukra valamiként problematikussá váló nemzetiségük vállalása helyett. Tény azonban, hogy 1981-ben Vajdaság lakosságának 8,13 százalékát a magukat „jugoszlávnak" vallók tették ki, és a szerbeket, magyarokat, valamint a horvátokat kivéve nagyobb lélekszámú csoportot alkottak, mint az itt élő crnagoraiak, macedónok, muzulmánok, szlovének, albánok, románok, ruszinok, ukránok és cigányok együttvéve.

A „jugoszlávok" csoportjához való nemzetenként és nemzetiségenként való „hozzájárulás" egyébként feltehetően arányos, s több-kevesebb eltéréssel megfelel a vajdasági átlagnak. Községenként viszont annál szembetűnőbb különbségeket tapasztalhatunk, mind a „jugoszlávok" számát, mind az összlakosságon belüli arányukat illetően. A lakosság etnikai összetételében 10 százalékon felüli arányban 7 községben szerepelnek (lásd 3. táblázat).

Községek, amelyekben a magukat „jugoszlávoknak" vallók aránya több, mint a lakosság 10 százaléka[15]

3. táblázat

Községek	„jugoszlávnak" vallja magát 1971	1981	% 1971	1981	Index 1971/81
Zombor	4 355	14 123	4,44	14,27	324,29
Beocsin	698	1 812	5,28	12,90	259,59
Újvidék	10 375	32 888	4,85	12,76	316,99
Apatin	1 407	4 299	4,10	12,71	305,54
Bács	599	2 227	3,09	12,24	371,78
Indija	1 208	5 034	2,98	11,45	416,72
Szabadka	4 927	16 766	3,35	10,88	340,28

Az 1971-es népszámlálás adatai szerint e hét község területén 23 569 magát „jugoszlávnak" valló személy élt, a Vajdaságban összeírt 46 928 „jugoszlávnak" az 50,22%-a. Bár számuk 1981-re 77 149-re emelkedett, és részarányuk 10% fölött van minden községben, a vajdasági „jugoszlávok" összlétszámához viszonyított arányuk valamelyest mérséklődött, 46,79%-ra csökkent. Csökkenés helyett valójában inkább a létszámnövekedés más községekhez viszonyított lassúbb üteméről kell beszélnünk, hiszen ténylegesen a magukat „jugoszlávnak" vallók aránya 327,33%-kal növekedett. A létszámnövekedésnek ez az üteme azonban elmarad a vajdasági átlag — 351,35% — mögött. Még inkább elmarad azoknak a községeknek az átlaga mögött, amelyekben a „jugoszlávok" száma öt-hatszorosára növekedett.

Ha a magukat „jugoszlávnak" vallók két népszámlálás közti növekedésének az ütemét tartjuk szem előtt, ez esetben Titel (612,10), Kanizsa (610,34), Temerin (592), Törökkanizsa (572,32), Szenttamás (566,89), Csernye (561,42), Ada (533,33), Zenta (522,37), Csóka (512,19) és Kikinda (511,18) község szerepel az első tíz helyen. Mivel ezekben a községekben, egy-két kommunától eltekintve, a magyar nemzetiségűek aránya számottevő, úgy tűnhet, hogy az identitásváltás a magyarságra fokozottan jellemző. Ez a feltételezés azonban nehezen állja meg a helyét. Amennyiben ugyanis a magyarság más népeknél és nemzetiségeknél csakugyan számottevőbben képviseltetné magát a magukat „jugoszlávnak" vallók körében, úgy ennek fokozottan kifejezésre kellene jutnia azokban a községekben, amelyekben a magyar ajkúak számbeli többséget alkotnak. A két népszámlálás ide vonatkozó adatainak összevetése azonban ilyen tendenciát nem érzékeltet. Ellenkezőleg. A túlsúlyban magyar lakta községek területére eső magát „jugoszlávnak" valló lakosság százalékaránya a Vajdaságban összeírtak összlétszámához viszonyítva tíz év alatt lényegében nem sokat változott. Hét község átlagát tekintve, amelyekben a magyarság 50%-os többséget alkot, 1971-ben a lakosság 4,64%-a vallotta magát „jugoszlávnak", 1981-ben pedig 5,48%-a. Lévén, hogy ez utóbbi érték mintegy 2,5%-kal a tartományi átlag alatt van, nem állítható, hogy a magyarok fokozottabban hajlanának nemzeti identitásuk feladására. Mint ahogyan ez nem állítható más nemzetiségek tagjairól sem. Egyként viszonyul mindegyik saját nemzeti identitásához, ami vonatkozik az itt élő nemzetek képviselőire is. Hogy ilyen vonatkozásban mennyire nincs különbség a nemzetek és nemzetiségi közösségek tagjainak viselkedése között, azt az alábbi összehasonlítás is meggyőzően érzékelteti. Zsablyán, ahol 82,11%-ban szerb ajkúak laknak, a lakosság 4,09%-a vallja magát „jugoszlávnak". Opovón (85,82%-ban szerb község), a „jugoszlávok" aránya 2,47%, Pećincin 89,53%-os többséget alkotnak, a „jugoszlávok" aránya 3,47%. E csaknem homogén szerb községekben a „jugoszlávok" aránya messze a tartományi átlag alatt van. Ugyanilyen arányokat kapunk a magyar túlsúlyt mutató községekben is. Így például Kanizsán a „jugoszlávok" aránya 2,72%, Adán 3,49%, Kishegyesen 3,29%, Topolyán 4,54% stb.

A magát „jugoszlávnak" valló lakosság számszerű növekedése mögött valójában más összefüggéseket kell keresnünk. Az új identitáskategóriába való önbesorolás egy olyan politikai, mikroszociológiai és akkulturálódási folyamatot jelez, ami elsősorban a nagy migrációs körzetek, s azokon belül is főként városaink jellemzője. A Vajdaságban összeírt „jugoszlávok" csaknem a fele — 45,52%-a — mindössze négy község területén (négy városunkban) él. Újvidéken 32 888, Szabadkán 16 766, Zomborban 14 123 és Zrenjaninban 11 273 fő. Ahhoz azonban, hogy ennek a folyamatnak a lényegét megértsük, amelynek az identitásváltáson kívül számos más vetülete is van, foglalkoznunk kell azokkal a társadal-

mi-strukturális változásokkal is, melyek meghatározó szerepet játszanak az életrend, a kultúra, s végső soron az ember viselkedésének, pszichés habitusának formálásában.

Társadalmi-strukturális változások

Az identitáshoz — önbesoroláshoz, én-azonossághoz — valami állandóság gondolata tapad bennünk. Nem véletlenül, hiszen a különböző társas alakzatokhoz, a dolgokhoz és a világhoz való viszonyulásunk épp ennél az állandóságnál fogva jellemző ránk. Ez az állandóság azonban a valóságban sokszor csak viszonylagos, mert azok a különböző társadalmi alakzatok, amelyek között élünk, s amelyek lecsapódva a személyiség világába meghatározzák életmódunkat, viselkedésünket, tevékenységünket stb., maguk is változnak. Mint ahogyan változik — változhat — az ember ezekhez való viszonyulása is más okokból. Hogy az ember mely kategóriákkal, társadalmi alakzatokkal vállal szorosabb azonosulást, hogy pl. a nemzet, az etnikai csoport, a foglalkozás, a generáció, a nem, a lakóhely, a szűkebb vagy tágabb területi egység, vagy valami más, hit vagy eszme lesz-e az, amit legfőbb értékközvetítőnek tekint a maga számára, sok mindenen múlik. A különböző identitáskategóriákhoz, társadalmi alakzatokhoz és struktúrákhoz való viszonyunkat, az ezekhez kötődő normákat, a velük kapcsolatos hiedelmeket, elvárásokat a mindennapi élet személyes világa, életünk közvetlen társas beágyazottsága közvetíti számunkra. Ezért döntő fontosságú, hogy az egyént a családjában, munkája során, mindennapi élmények alakjában, vagy közéleti tapasztalat formájában milyen hatások érik. A társas alakzatok és személyes viszonyulások átalakulásának alapját viszont mindig a gazdaság szerkezeti változásaiban, illetve a társadalmi struktúra jellegében végbemenő változásokban kell keresni. Vajdaságban, ahol az urbanizációs, a mobilitási és migrációs folyamatok történetileg rendkívül gyorsan zajlottak, emellett váltakozó hevességű hullámok alakját öltötték, ez a folyamat távolról sem volt zökkenésmentes. A betelepítés, az agrárnépesség számának radikális csökkenése, az ideiglenes külföldi munkavállalás, de maga a példátlan méretű belső migráció is százezrek életmódját billenti ki megszokott keretéből, anélkül, hogy az érintetteknek módjuk lett volna kialakítani és megszilárdítani újszerű, tudatosan alakított és vállalt viselkedési módokat, értékelvet, életformát.

Vajdaság aktív lakosságának gazdasági-strukturális megoszlása sokáig kedvezőtlen volt. Az ország más vidékeivel összevetve tartományunk erősen agrárjellegű vidéknek számított. 1971-ben az aktív lakosság 44,2%-a a mezőgazdaságban, 17,3%-a az iparban dolgozott. Az ezt követő másfél évtized alatt jelentős átrétegeződés indul meg. A primer ágazaton, a mezőgazdaságon belül foglalkoztatottak nagymértékű csökkenése következik be, ami a szekunder ágazatokban — ipar, építőipar

— a foglalkoztatottak rohamos növekedésével jár. Emellett tapasztalható a tercier ágazatokban — szállítás, hírközlés, kereskedelem, vendéglátóipar, vízgazdálkodás, oktatás, egészségügy stb. — foglalkoztatottak számának dinamikus növekedése is. Szembetűnő a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának nagyarányú csökkenése. Amíg 1971-ben az aktív lakosság 39%-át foglalkoztatta a mezőgazdaság, 1981-re ez az arány 19%-ra csökken. Ennek ellenére a foglalkoztatottak számát és a nemzeti jövedelemből való részesedési arányát tekintve a mezőgazdaság van továbbra is az első helyen Vajdaságban, ezt követi a gyáripar, a kereskedelem és vendéglátóipar, majd a turizmus stb. A lakosság strukturális megoszlása egyébként eltérő a tartomány különböző részein. Bácskában az aktív keresők aránya 42,70%, az eltartottaké 48,25%, míg személyi juttatásban részesül 9,05%. A lakosság aktív részén belül legtöbben vannak a mezőgazdaságban (38,34%), az iparban (19,26%), a kisiparban (8,21%), a kereskedelemben, vendéglátóiparban és turizmusban (7,54%), a művelődési és oktatási, valamint a szociális és egészségügyi ágazatokban (6,84%), a közlekedésben (4,10%), az építőiparban (3,81%), a társadalmi szervezetekben és állami szervekben (3,59%), valamint a kommunális szolgáltatásokban (1,10%). Az aktív keresők 5,23%-a ideiglenesen külföldön dolgozik.[16] Bánát lakosságának 43,32%-a aktív kereső, a többiek eltartottak, illetve személyi juttatásban részesülnek. Az aktív keresők nagy része, 50 százaléka, a mezőgazdaságban van foglalkoztatva, 16%-a a gyáriparban, 5,5%-a a kisiparban, 5,19% a művelődési, oktatási, valamint a szociális és egészségügyi ágazatban, 4,84% a kereskedelemben, vendéglátóiparban és a turizmusban, míg 3,5% az építőiparban, 2,7% pedig a közlekedésben van alkalmazásban. Az aktív keresőknek mintegy 6%-a van ideiglenes külföldi munkavállaláson.

E strukturális változások nyomán megnőtt az alapvető társadalmi osztályok és rétegek határterületein helyet foglaló, ún. átmeneti helyzetben levő (munkás-paraszt, fizikai-szellemi dolgozó) társadalmi csoportok, családok és egyének száma. Ezzel együtt a város és a falu közötti hagyományos különbség is megszűnt, illetve megváltozott. A városok lakosságának jelentős része mezőgazdasági hagyományokat őriz, a munkások fele viszont az ipari központokat övező falvakban él. A falu urbanizálódása — a közlekedési, kommunikációs és kulturális viszonyok fejlődése, valamint a mezőgazdasági termelés nagyüzemi és ipari munkafeltételekhez való közelítése — elmosta a falu-város strukturális különbségeit, és a falvakat ma már vonzó települési formává teszi. A város és falu közötti különbség fokozatos megszűnésével megszűnt, vagy legalábbis nagymértékben vesztett jelentőségéből az emberek életmódjának és pszichés habitusának legfontosabb differenciáló tényezője.

Vajdaság az ország legurbanizáltabb területei közé tartozik. Az 1000 főnél kisebb lélekszámú településeken a lakosságnak csak mintegy 2%-a él. A települések álagos nagysága 4000 fő.

Hogy a nagyarányú urbanizáció, az állandó migráció, a társadalom

strukturális átrétegeződése, az etnikai-kulturális kölcsönhatások folyamata milyen pszichológiai változásokkal jár együtt, hogyan és miként befolyásolja az emberek magatartását, gondolkodásmódját, életvitelét, körültekintő vizsgálatok nélkül nehéz volna megmondani. Bizonyosra vehető azonban, hogy a termelési és társadalmi viszonyok alakulását nem tekinthetjük minden vonatkozásban egyértelműen előremutató folyamatnak. A társadalom homogenizálódásának, a faluközösségekből, etnikai csoportokból való kiszakadásnak, a lakhely, foglalkozás és életmód megváltozásának, sajnos, ára is van. És a legsúlyosabb árat az emberi kapcsolatok, érintkezési formák, közösségi kötöttségek, identitás vonatkozásában kell megfizetni. A társadalmi beilleszkedési zavarokkal foglalkozók számára jól ismert e „fizetség" sokféle fájó formája.

De nemcsak a migrációs körzetekben, a népességtömörülés színhelyén, hanem a kibocsátó körzetekben vagy térségekben is észlelhetők bizonyos fejlődéssel együtt járó problémák. Nálunk is, mint mindenütt a világon, legalábbis a fejlett ipari országokban, a korábban tartósnak és megingathatatlannak látszó integrációs keretek, társulási formák, szerves közösségek — családi, rokonsági, települési, etnikai kapcsolatok — gyors átalakulása, a kötöttségek meglazulása figyelhető meg. Ezáltal vitathatatlanul bővül az egyén autonómiájának, szabadabb társadalmi mozgásterének a lehetősége, de az individualizációs törekvések, a hagyományos társulási formákból való kiszakadás, az etnikai-kulturális közösségekről való lemorzsolódás, elmagányosodással, értékzavarral, integrációs és azonosulási problémákkal jár, én-azonossági válságot von maga után. Nem feledkezhetünk meg ugyanis arról, hogy éppen a nemzeti kultúra, s azon belül a család, a lakóhelyi kapcsolatok juttatják el az egyénhez a társadalmi viselkedés alapjául szolgáló értékelveket, normákat és viselkedési mintákat. Ezek hordozzák a hagyományokat és szokásokat, ezek viszik át és továbbítják generációról generációra az egyetemes társadalmi normákat, illetve emberi magatartásunk pozitív és negatív szankcionálásának elvét és modelljeit. Ezért, ha a közvetlen társas alakzatok eresztékei megroppannak, ha a gyors változás és átalakulás következtében az egyének szerves és sokrétű integrálására nem képesek, ha hiányosan töltik be eme szerepkörüket, az egyén társadalmi viselkedésének szervezése is problematikussá válik. Az ún. „társadalmi anómia" állapota lép fel,[17] ami közérzeti zavarokban, a család, az iskola és más társadalmi intézmények súlyos normatív bizonytalanságában jut kifejezésre.

A gyors strukturális és területi mobilitás — gondoljunk csak a nagyarányú népességvándorlásra, betelepítésekre, átrétegeződésre — a személyes társas mező beszűkülését vonja magával. Akiket az élet ily módon kiszakított hagyományos közösségükből, családi és rokonsági kötelékeikből, tartományunk nagyobb városaiba költözve sorjában az anonimitás és az eltömegesedés, az egyéni és a társas magány állapotába kerültek. Nélkülözve azokat a segítő kapcsolatokat, amelyek egy-egy szerves közösségen, etnikai csoporton, kulturális miliőn belül olajozottá teszik a mindennapi életet, nagy pszichikus terhek nehezednek az ember-

re. Idegen városok, ismeretlen emberek közé kerülve, magára maradva nehézségekkel küszködik társadalmi érintkezései és kapcsolatai kivitelezésében. A közösségi kötöttségek, a kontroll hiánya, az „alkalmi jellegű ittlét", az érintkezési formák eldurvulásával járnak együtt. A szerves közösségéről leszakadt embert, miután az érintkezési formák íratlan szabályai nem kötik, s viselkedésének kulturális szankcionálása sem fenyegeti, erőszakos jogérvényesítésre tör, minden szituációban saját előnyét keresi, olyannyira hogy sokszor az elemi udvariassági szabályokat is félrelöki. A személytelen kiszolgáltatottság, a nem-méltányoltság, a névtelenség, az észre-nem-vettség nyomasztó élménye lázad az ilyen destruktív viselkedésben, miközben az önmagát ily módon sértve érző személy általa nem érzékelt érintkezési szabályokat rúg fel, alapvető kulturális elvárásokon lép keresztül. Az ilyen szituációk elkerülhetetlenek a különböző származású és kultúrájú embereknek otthont adó városokban, és gyakori frusztráció forrásai. És mivel a városokban mások a társadalmi viselkedés ellenőrzésének, szankcionálásának lehetőségei, s módjai, mint ott, ahol az egyén mindig és minden szituációban azonosítható személyében, az indulati kirobbanások, személyes konfliktusok, rendellenes viselkedésmódok jóval gyakoribbak. Az aggasztóan növekvő deviáns megnyilvánulások közé kell sorolnunk az alkoholizmust, kábítószer-élvezést, neurózisokat, növekvő gyógyszerfüggőséget, öngyilkosságot, pszichózisokat stb., amelyek mind azt jelzik, hogy egyre bővül a mindennapi élet perspektívátlan rutinjába belesüppedt, a kellő szociális támaszt és társadalmi beágyazottságot nélkülöző emberek száma. De a szerves társas közösségi beágyazottság hiányáról tanúskodik a magányos emberek széles tábora is, akik szorongva keresik a „Kik vagyunk"?, „Hogyan éljünk?", „Mivégre vagyunk a világon?" típusú kérdésekre a választ.

A mindennapi létviszonyok által kiváltott, a személyiség világában lezajló változások természetesen korántsem csupán vajdasági sajátosságok. A személyes integrációt szolgáló társas alakzatok átalakulását kísérően jelen van mindenütt a világon, ahol egyáltalán sor került a társadalom strukturális átalakulására, a népesség horizontális és vertikális mozgására. De mivel tartományunkban a népesség horizontális és vertikális keveredése csaknem példa nélkül álló, némely vonatkozásban talán a lelki problémák is ennek megfelelően öltenek formát.

Az egyén társadalmi integrációja, szerves társas közösségi beágyazottsága szempontjából a döntő kérdés ez: megóvható-e a nemzeti-etnikai és kulturális sajátszerűség a gyors integrálódás viszonyai között? Egy-egy szerves etnikai-kulturális vagy lakóhelyi közösségben az emberek a maguk személyiségében vesznek részt egymás életében. Mindenki ismerős az orvostól és a patikustól kezdve, a péken, a piktoron, a borbélyon, és hentesen át a tanítóig, rendőrig, közhivatalnokig. Nagyobb városainkban már nem ilyen személyes érintkezést bonyolítunk le, hanem kizárólag mint „vevők", „szülők", „páciensek", „ügyfelek", „kérelmezők", „panasztevők" stb. kerülnek kapcsolatba egymással, azaz

mindennapi dolgainkat intézve, magunk is anonim módon lépve fel, eszközzé silányulunk egymás életében. Toffler kutatásai nyomán hívja fel Pataki Ferenc a figyelmünket arra a jelenségre, amit legkifejezőbben talán „amerikanizálódásnak" lehetne neveznünk.[18] Ennek a jelenségnek a lényege, hogy a gyors belső migráció, az állandó munka és lakhelyváltozás, vagyis minden korábbi közösség — település, etnikum, munkatársak stb. — és hagyományos társas minta feladása következtében teljesen jelentőségét veszti az ember mások számára. Kizárólag alkalomszerű, elidegenült, szerepszerű figuraként vannak jelen személyes érintkezéseikben, melynek következtében egész népeken úrrá lehet a „társas magány". Az ilyen közegben még a legszemélyesebb jellegű kapcsolatok — barátság, család — is egyre bomlékonyabbá válnak, egyre felületesebb érintkezést tesznek csak lehetővé, míg végül megszűnik mindennemű intimitás. És a kör bezárul: beáll a totális magány. Az „amerikanizálódással", amelynek jelei nálunk is megfigyelhetők, a kapcsolatoknak, munkahelyi ismeretségeknek, alkalmi barátságoknak, de még a családoknak sincs idejük a „beérésre". Az állandó költözésben, mozgásban levő ember számára ugyanis a helyi, lokális kötelékeknek, a munkatársi, szomszédsági kapcsolatoknak nincs jelentősége. Ahogyan tulajdonképpen tehertételt jelent a gyorsabb előrejutásban, szabadabb mozgásban a rokonság és a család is. Ezzel a nagyfokú individualizációval viszont az én-azonosság, a személyi identitás kerül veszélybe.

Visszajutva így megint az identitás kérdéséhez, látjuk, hogy az értelmes élet és cselekvés, ellentétben a kaméleon-magatartással, a pillanatnyi haszon, az önző, partikuláris cél állandó szem előtt tartásával, feltételez bizonyos mérvű állandóságot, szilárd és tartós összetartozást, jó és rossz együttes vállalását.

Jegyzetek

[1] Mirko Barjaktarović: Etnológiai kutatások Vajdaságban. Létünk, 1975/5.

[2] Erről részletesebben lásd Kiss Flórián (Cvetko Malušev) *Vojvodina történetének vázlata* c. írását a HÍD 1938. 34., 125., 205., 257. és 334. oldal.

[3] Vö. Pálics Miklós: Vojvodina 20 éve. HÍD 1938. V. évfolyam, 301., 382. o.

[4] Milan Bajić: Néhány jelentősebb demográfiai változás Vajdaságban a második világháború után. Létünk, 1977/3—4. sz.

[5] Popis stanovništva, domaćinstva i stanova. Pokrajinski zavod za statistiku, Novi Sad, juna 1981. Statistički bilten.

[6] Az újvidéki városközösség létrehozásával, amelyhez 7 község tartozik, 50-re emelkedett Vajdaság községeinek a száma. Mivel azonban a rendelkezésünkre álló statisztikai kimutatások, főként az egészségügyi kimutatások, többnyire az ezt megelőző időszakra vonatkoznak, tanulmányunkban 44 községgel számolunk.

[7] Vajdaság három nagyobb tájegységére vonatkozó adataink az 1971-es népszámlálás eredményeit tükrözik. Forrás: Jugoszláv Enciklopédia, Zágráb, 1985., valamint Györe Kornél: Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása, különös tekintettel a tartomány magyar népességére. Létünk, 1971/1.

[8] Vö. Rehák László: Kisebbségtől a nemzetiségig. Forum, Újvidék, 1979., 205. o.

[9] A táblázatban csak azokat a népeket és nemzetiségeket tüntettük fel, amelyek 1971-ben Vajdaság népességén belül 1%-nál magasabb részvételi arányban szerepeltek. Forrás: Popis stanovništva, domaćinstva i stanova. Pokrajinski zavod za statistiku, Novi Sad, juna 1981. Statistički bilten. Valamint: Popis stanovništva i stanova 1971. god. Prethodni rezultati o nacionalnom sastavu stanovništva 31. marta 1971. god. Statistički bilten br. 7., Novi Sad, jula 1971.

[10] Milan Bajić: Néhány jelentősebb demográfiai változás Vajdaságban a második világháború után. Létünk 1977/3—4.

[11] I. m. uo.

[12] Ruža Petrović: Demografski razvitak Vojvodine. Újvidék, 1973. Idézi Milan Bajić.

[13] Čedomir Torbica: A vajdasági dolgozók külföldre való migrációja. Létünk, 1978/4. sz.

[14] Forrás: Szövetségi Statisztikai Intézet. Statisztikai Közlöny 679. sz. 83. o. Belgrád. Idézi: Čedomir Torbica: A vajdasági dolgozók külföldre való migrációja c. írásában.

[15] Forrás: Popis stanovništva, domaćinstva i stanova. Pokrajinski zavod za statistiku, Noi Sad, juna 1981. Statistički bilten.

[16] Forrás: A Jugoszláv Enciklopédia. Zágráb, 1985.

[17] Robert K. Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Gondolat, Budapest, 1980.

[18] Vö. Pataki Ferenc: A társas alakzatok fejlődéstendenciái és a szocialista életmód. In. Hogyan éljünk? Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984. (Szerkesztette Szántó Miklós)

Rezime

Kulturno uzajamno delovanje — duševne osobenosti

Predradnje za ispitivanje psihičkog lika vojvođanskog čoveka

U toku proteklih vekova, usledio je, na teritoriji današnje Vojvodine, veoma mnogostruki etničko-kulturni integracioni razvojni tok, koji je pružio specifični kulturni karakter vojvođanskom čoveku. Ako se ovaj specifični kulturni karakter danas još ne može tačno prikazati, zadnja desetleća su neosporno izbacila na površinu osećajne svesne oznake, koje dolaze do izražaja prvenstveno u saznanju zajedništva i zajedničke zainteresovanosti.

Da bismo mogli više reći o zajedničkim obeležjima osobina naroda i narodnosti, koji ovde žive, potrebno je izvršiti čitav niz istraživanja. Ova studija predstavlja deo predradnje, jednog takvog planiranog istraživanja.

Obzirom da nacionalna kultura prenosi, pre svega putem porodičnih i prebivališnih veza, prema pojedincima vrednosna načela, norme i puteve, koji

određuju osnove društvenog ponašanja, studija pokušava, na osnovu statističkih podataka o raspodeli naroda i narodnosti, prikazati komplikovani sistem uslova međusobnih uticaja, raznih kultura, karakterističnih za Vojvodinu.

U nastavku, studija se bavi sa onim demografskim promenama (natalitet--mortalitet, migracija, zaposlenje u inostranstvu, promena identiteta), koje su povezane u ne manjoj meri sa psihičkim bićem ovde živećih ljudi.

Pri kraju, studija se ukratko bavi sa tim društveno-strukturalnim promenama, koji imaju definirajući uticaj na promene u životnom poretku i kulturi i konačno, na formiranje vladanja i psihičkog lika ljudi.

Resummee

Kulturelle Wechselwirkungen — seelische Spezialitäten

Vorarbeiten zur Untersuchung der psychischen Beschaffenheit des vojvodinaer Menschen

In den vergangenen Jahrhunderten ist an der Territorie der heutigen Vojvodina, ein vielseitiger ethnisch-kultureller Vorgang vonstatten gegangen, der dem vojvodinaer Menschen speziellen Kulturcharakter gereicht hat. Wenn dieser Kulturcharakter, heute noch nicht vollkommen umgerissen werden kann, wurden in den letzten Jahrzehnten unbestreitbar, die Gefühls und Bewustheitszeichen der Integrierung vorgebracht, die zunächst in dem Gefühl der Gemeinheitlichkeit und gemeinen Interessen zum Ausdruck gekommen sind.

Um über die gleichen Zeichen der Gefühle, der hier lebenden Nationen und Nationalitäten, und daher über den Gesicht des vojvodinaer Menschen, etwas näher sagen zu können, müssen wir ein Reihe von Untersuchungen durchführen. Diese Studie ist ein Teil der Vorarbeiten einer solchen Untersuchung.

Nachdem zuerst die nationale Kultur, durch die familiären und wohnsitzlichen Verbindungen, die grundlagende Wertungen, Normen und Benehmungsmustern überführt, hat die Studie auf grund der statistischen Daten, über die Teilung der Nationen und Nationalitäten, versucht, die das komplizierte System der Wechselwirkungen verschiedener Kulturen, feststellen, das für die Vojvodina charakteristisch ist.

Weitergehend, beschäftigt sich die Studie mit den demografischen Veränderungen (Natalität, Mortalität, Migration, ausländische Arbeitsannahme, Identitätstausch), die mit den psychischen Habitus der hierlebenden Menschen in Zusammenhang sind.

Zum Schluss, beschäftigt sich die Studie, kurz auch mit dem gesellschaftlich-strukturellen Veränderungen, die definierende Rolle in den Aenderungen der Lebensordnung und Kulturspielen und in letzter Hinsicht auch in der Formierung der Lebensweise und des psychischen Gesichtes des Menschen.